

การจัดองค์การและระบบงานค่าเนนคติของศาลจังหวัด

งานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาถึงลักษณะของกระบวนการสื่อสาร และสภาพปัญหาทางการสื่อสารที่มีผลกระทบต่อการศึกษาพิพาทภาคีของศาลยุติธรรม ซึ่งเน้นเฉพาะการดำเนินคดีของศาลชั้นต้นในระดับศาลจังหวัด ดังนั้น จะได้อธิบายถึงการจัดองค์การและระบบงานการดำเนินคดีของศาลจังหวัด เพื่อเป็นพื้นฐานนำไปสู่ความเข้าใจถึงลักษณะกระบวนการสื่อสารในองค์การและระบบงานต่าง ๆ ในการดำเนินคดีของศาลจังหวัด

ในขั้นแรกนี้ จะอธิบายถึงโครงสร้างของศาลยุติธรรมในระดับต่าง ๆ พอเป็นสังเขป จากนั้นจะได้อธิบายถึงขั้นตอนการดำเนินคดีในศาล และระบบงานพิพาทภาคีของศาล ตั้งแต่เริ่มต้นคดีจนถึงขั้นตอนการพิพาทภาคีในขอบเขตอำนาจของศาลจังหวัด

โครงสร้างของศาลยุติธรรม

พระธรรมนูญศาลยุติธรรม มาตรา 2 แบ่งศาลยุติธรรมออกเป็น 3 ชั้น คือ

1. ศาลชั้นต้น คือ ศาลที่รับฟ้องในชั้นเริ่มคดี ทั้งในทางแพ่ง อาญา และล้มละลาย เว้นแต่จะมีกฎหมายบัญญัติไว้เป็นพิเศษ ให้มีอำนาจพิพาทภาคีบางประเภท
2. ศาลอุทธรณ์ คือ ศาลสูงชั้นกลาง มีอยู่ศาลเดียว ตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานคร มีอำนาจพิพาทภาคีที่อุทธรณ์คำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลชั้นต้น ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายว่าด้วยอุทธรณ์
3. ศาลฎีกา คือ ศาลสูงสุดของประเทศ มีอยู่ศาลเดียวตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานคร มีอำนาจพิพาทภาคีที่อุทธรณ์คำพิพากษาหรือคำสั่งของศาลอุทธรณ์ ตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายว่าด้วยฎีกา

นอกจากการจัดแบ่งระดับของศาลยุติธรรม เป็นศาลชั้นต้น ศาลสูงชั้นกลาง และ ศาลสูงสุดของประเทศดังกล่าวข้างต้นแล้ว พระธรรมนูญศาลยุติธรรม ยังได้จัดแบ่งประเภทศาลชั้นต้น ออกเป็นศาลชั้นต้นสำหรับกรุงเทพมหานคร และ ศาลชั้นต้นสำหรับจังหวัดอื่นนอกจากกรุงเทพมหานคร โดยกำหนดไว้ในพระธรรมนูญศาลยุติธรรม มาตรา 3 ดังนี้

1. ศาลชั้นต้นสำหรับกรุงเทพมหานคร ได้แก่

- ก.) ศาลแขวง
- ข.) ศาลจังหวัดมีนบุรี
- ค.) ศาลแพ่งธนบุรี และ ศาลอาญาธนบุรี
- ง.) ศาลแพ่ง และ ศาลอาญา

2. ศาลชั้นต้นสำหรับจังหวัดอื่นนอกจากกรุงเทพมหานคร ได้แก่

- ก.) ศาลแขวง
- ข.) ศาลจังหวัด

ขอบเขตอำนาจหน้าที่ของศาลจังหวัด

พระธรรมนูญศาลยุติธรรม มาตรา 16 บัญญัติไว้ว่า "ศาลจังหวัด มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีแพ่งและคดีอาญาทั้งปวง" และสำหรับขอบเขตอำนาจของศาลจังหวัดแต่ละศาลนั้น จะมีเขตอำนาจตามที่พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลจังหวัดได้กำหนดไว้ ซึ่งตามปกติทั่วไป ก็มักจะมีเขตอำนาจครอบคลุมเขตท้องที่ฝ่ายปกครองไปทั่วทั้งจังหวัดนั้น ๆ ยกเว้นบางจังหวัด ที่มีศาลจังหวัดตั้งอยู่มากกว่าหนึ่งศาล เขตอำนาจของศาลจังหวัด ก็จะถูกขอยแบ่งไปตามกฎหมายในการจัดตั้งศาลจังหวัดนั้น ๆ

ศาลจังหวัดโดยปกติทั่วไป ในจังหวัดหนึ่ง ๆ นอกจากกรุงเทพมหานคร จะมีศาลจังหวัดอยู่เพียงหนึ่งศาล และมีชื่อเรียกตามชื่อจังหวัดนั้น ๆ อาทิ ศาลจังหวัดพะเยา ศาลจังหวัดลำพูน หรือ ศาลจังหวัดลำปาง เป็นต้น แต่ก็มีศาลจังหวัดบางแห่ง ตั้งอยู่ ณ ที่ตั้งของอำเภอใหญ่ ๆ และมีเขตอำนาจเพียงบางอำเภอในเขตท้องที่ใกล้เคียงกับที่ตั้งศาลเท่านั้น

ศาลจังหวัดที่ตั้งอยู่ ณ ที่ตั้งตามอำเภอ ปัจจุบันมีอยู่ 16 ศาลด้วยกัน คือ ศาลจังหวัดฉะเชิงเทรา, ศาลจังหวัดกบินทร์บุรี, ศาลจังหวัดภูเขียว, ศาลจังหวัดแม่สะเรียง, ศาลจังหวัดแม่สอด, ศาลจังหวัดสวรรคโลก, ศาลจังหวัดหล่มสัก, ศาลจังหวัดปากพนัง, ศาลจังหวัดทุ่งสง, ศาลจังหวัดหลังสวน, ศาลจังหวัดไชยา, ศาลจังหวัดตะกั่วป่า, ศาลจังหวัดเบตง, ศาลจังหวัดสีคิ้ว, ศาลจังหวัดอำนาจเจริญ, และ ศาลจังหวัดผาง

ขั้นตอนการดำเนินคดีในศาลจังหวัด

ก. คดีอาญา

เมื่อมีการกระทำผิดทางอาญาเกิดขึ้น คดีจะขึ้นมาสู่การพิจารณาคดีของศาลได้ 2 ทาง คือ โดยทางผู้เสียหายเป็นผู้ฟ้องคดีต่อศาลเองทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่งก็คือ โดยการกล่าวโทษหรือร้องทุกข์ต่อพนักงานสอบสวน เพื่อให้ดำเนินคดีต่อผู้กระทำผิด ซึ่งในกรณีหลังนี้ เมื่อพนักงานสอบสวนทำการสอบสวนเสร็จสิ้นแล้ว ก็จะส่งสำนวนการสอบสวนไปให้พนักงานอัยการ ดำเนินการฟ้องร้องคดีต่อไป

ขั้นตอนการดำเนินคดีอาญาในศาลทั้ง 2 กรณีดังกล่าวข้างต้น มีขั้นตอนที่ผิดแผกแตกต่างกันไป ซึ่งขอแยกอธิบาย ดังนี้

1. กรณีพนักงานอัยการเป็นโจทก์ฟ้องคดีอาญา

- 1.1 พนักงานอัยการจะนำผู้ต้องหามาศาล พร้อมกับนำคำฟ้องและสำเนา คำฟ้องเท่ากับจำนวนผู้ต้องหา ยื่นต่อพนักงานรับฟ้องของศาล
- 1.2 พนักงานรับฟ้องของศาล จะนำคำฟ้องนั้นลงสารบบรับฟ้องคดีอาญา เพื่อออกหมายเลขคดีดำ แล้วให้ผู้ต้องหารับสำเนาคำฟ้อง แล้วจึงส่งตัวผู้ต้องหาให้เจ้าหน้าที่ตำรวจประจำศาลไปควบคุมตัวไว้ ต่อจากนั้น พนักงานรับฟ้องจะตรวจความเรียบร้อยของคำฟ้องและเอกสารอื่น ๆ ที่ยื่นเข้ามาพร้อมกัน จัดทำปกสำนวน แล้วนำเสนอต่อศาล
- 1.3 เมื่อศาลได้รับสำนวนแล้วจะตรวจดู ถ้าฟ้องที่ยื่นเข้ามานั้นถูกต้องตามหลักเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนดไว้ ก็จะสั่งประทับฟ้อง เมื่อศาลสั่งประทับฟ้องเมื่อใด ผู้ต้องหาในคดีนั้น ก็จะตกอยู่ในฐานะจำเลยทันที แต่ถ้าศาลเห็นว่า คำฟ้องไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ศาลก็จะสั่งให้โจทก์ แก้ไขให้ถูกต้อง หรือ ยกฟ้อง

- 1.4 เมื่อศาลสั่งประทับฟ้องแล้ว จะให้เบิกตัวจำเลยมาอยู่ต่อหน้าศาล แล้วจะอ่านและอธิบายคำฟ้องให้จำเลยฟัง และถามจำเลยว่าได้กระทำผิดตามฟ้องจริงหรือไม่ จะให้การต่อสู้อย่างไรบ้าง ซึ่งจำเลยจะให้การหรือไม่ให้การอย่างไรก็ได้
- 1.5 ในคดีอุกฉกรรจ์มีอัตราโทษจำคุกอย่างสูงตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไป และในคดีที่จำเลยเป็นเด็กอายุไม่เกิน 17 ปี ก่อนเริ่มทำการพิจารณาคดี ศาลต้องถามจำเลยว่า จำเลยมีทนายหรือไม่ ถ้าไม่มีและจำเลยต้องการ ศาลต้องตั้งทนายให้ ถ้าศาลไม่ได้ถามเสียก่อน ก็จะเป็นการดำเนินกระบวนการพิจารณาที่ไม่ชอบ
- 1.6 ในชั้นพิจารณา ถ้าเป็นคดีที่กฎหมายกำหนดอัตราโทษจำคุกขั้นต่ำไม่เกิน 5 ปี และจำเลยให้การรับสารภาพ ศาลจะพิพากษาไปในวันที่ยื่นฟ้องนั่นเอง แต่ถ้าเป็นคดีที่กฎหมายกำหนดอัตราโทษอย่างต่ำไว้ตั้งแต่ 5 ปีขึ้นไป หรือโทษสถานที่หนักกว่านั้น หรือคดีที่จำเลยให้การปฏิเสธ ศาลต้องฟังพยานโจทก์จนกว่าจะพอใจว่า จำเลยได้กระทำผิดจริง ซึ่งในชั้นตอนนี้ ศาลจะสั่งนัดวันสืบพยานโจทก์ ให้โจทก์และจำเลยลงชื่อรับทราบวันนัดไว้ในสมุดนัดความของศาล
- 1.7 ในคดีที่มีจำเลยหลายคน และจำเลยบางคนให้การรับสารภาพ ศาลก็จะสั่งให้จำหน่ายคดีสำหรับจำเลยที่ปฏิเสธ เพื่อให้โจทก์ยื่นฟ้องจำเลยคนที่ปฏิเสธเป็นคดีใหม่ ภายในเวลาที่ศาลกำหนด
- 1.8 ในคดีที่ต้องมีการสืบพยานโจทก์จำเลยต่อไป และจำเลยได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว นายประกันมีหน้าที่จะต้องนำตัวจำเลยมาส่งศาลตามวันเวลาที่ศาลนัดทุกครั้ง แต่ถ้าจำเลยไม่ได้รับการประกันตัว จำเลยก็จะถูกควบคุมตัวไว้ตลอดการพิจารณาคดี ซึ่งศาลจะสั่งเบิกตัวจำเลยมาศาลทุกครั้งที่มีการพิจารณาคดี

- 1.9 เมื่อเสร็จการพิจารณาแล้ว ก็จะเป็นขั้นตอนที่ศาลจะพิพากษาหรือสั่งตามรูปคดี ถ้าศาลเห็นว่า พยานหลักฐานโจทก์สามารถพิสูจน์ได้ว่าจำเลยเป็นผู้กระทำผิดจริง ศาลก็จะพิพากษาลงโทษจำเลยตามฟ้อง แต่ถ้าศาลเห็นว่าจำเลยมิได้กระทำความผิด หรือ การกระทำของจำเลยไม่เป็นความผิด หรือ คดีขาดอายุความ หรือ มีเหตุตามกฎหมายที่จำเลยไม่ควรถูกได้รับโทษ ศาลก็จะพิพากษายกฟ้องปล่อยตัวจำเลยไป
- 1.10 ศาลจะอ่านคำพิพากษาให้คู่ความฟังโดยเปิดเผย ในวันเสร็จการพิจารณา หรือ จะเลื่อนไปอ่านในวันอื่นก็ได้ตามสมควร ถ้าจำเลยไม่มาฟังคำพิพากษา โดยมีเหตุสงสัยว่าจำเลยหลบหนี หรือ จงใจไม่มาฟังคำพิพากษา ศาลก็จะออกหมายจับตัวจำเลย ถ้ายังจับตัวจำเลยไม่ได้ภายใน 1 เดือน นับแต่วันออกหมายจับ ศาลก็จะอ่านคำพิพากษาลับหลังจำเลย
- 1.11 เมื่อศาลอ่านคำพิพากษาให้คู่ความฟัง และให้โจทก์และจำเลยลงลายมือชื่อรับทราบคำพิพากษาแล้ว ก็จะส่งสำนวนให้เจ้าหน้าที่ลงสารบบคำพิพากษาออกหมายเลขคดีแดง และให้งานออกหมายดำเนินการออกหมายอาญาตามคำพิพากษาต่อไป

2. กรณีผู้เสียหายเป็นโจทก์ยื่นฟ้องศาลเอง

- 2.1 ผู้เสียหายที่เป็นโจทก์ยื่นฟ้องคดีเอง จะต้องทำคำฟ้องและสำเนาคำฟ้องเท่าจำนวนจำเลยมายื่นต่อศาล
- 2.2 พนักงานรับฟ้องจะตรวจความเรียบร้อยของคำฟ้องและเอกสารอื่น ๆ ที่ได้ยื่นเข้ามาพร้อมกัน แล้วนำลงสารบบความคดีอาญา ออกหมายเลขคดีดำ แล้วจัดทำปกสำนวนเพื่อนำเสนอต่อศาล

1.9 เมื่อเสร็จการพิจารณาแล้ว ก็จะเป็นขั้นตอนที่ศาลจะพิพากษาหรือสั่งตามรูปคดี ถ้าศาลเห็นว่า พยานหลักฐานโจทก์สามารถพิสูจน์ได้ว่าจำเลยเป็นผู้กระทำผิดจริง ศาลก็จะพิพากษาลงโทษจำเลยตามฟ้อง แต่ถ้าศาลเห็นว่าจำเลยมิได้กระทำความผิด หรือ การกระทำของจำเลยไม่เป็นความผิด หรือ คดีขาดอายุความ หรือ มีเหตุตามกฎหมายที่จำเลยไม่ควรถูกได้รับโทษ ศาลก็จะพิพากษายกฟ้องปล่อยตัวจำเลยไป

1.10 ศาลจะอ่านคำพิพากษาให้คู่ความฟังโดยเปิดเผย ในวันเสร็จการพิจารณา หรือ จะเลื่อนไปอ่านในวันอื่นก็ได้ตามสมควร ถ้าจำเลยไม่มาฟังคำพิพากษา โดยมีเหตุสงสัยว่าจำเลยหลบหนี หรือ จงใจไม่มาฟังคำพิพากษา ศาลก็จะออกหมายจับตัวจำเลย ถ้ายังจับตัวจำเลยไม่ได้ภายใน 1 เดือน นับแต่วันออกหมายจับ ศาลก็จะอ่านคำพิพากษาลับหลังจำเลย

1.11 เมื่อศาลอ่านคำพิพากษาให้คู่ความฟัง และให้โจทก์และจำเลยลงลายมือชื่อรับทราบคำพิพากษาแล้ว ก็จะส่งสำนวนให้เจ้าหน้าที่ลงสารบบคำพิพากษาออกหมายเลขคดีแดง และให้งานออกหมายดำเนินการออกหมายอาญาตามคำพิพากษาต่อไป

2. กรณีผู้เสียหายเป็นโจทก์ยื่นฟ้องศาลเอง

2.1 ผู้เสียหายที่เป็นโจทก์ยื่นฟ้องคดีเอง จะต้องทำคำฟ้องและสำเนาคำฟ้องเท่าจำนวนจำเลยมายื่นต่อศาล

2.2 พนักงานรับฟ้องจะตรวจความเรียบร้อยของคำฟ้องและเอกสารอื่น ๆ ที่ได้ยื่นเข้ามาพร้อมกัน แล้วนำลงสารบบความคดีอาญา ออกหมายเลขคดีดำ แล้วจัดทำปกสำนวนเพื่อนำเสนอต่อศาล

- 2.3 ศาลจะตรวจคำฟ้องของโจทก์ ว่าถูกต้องชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ ถ้าไม่ถูกต้อง ศาลจะสั่งแก้ไขให้ถูกต้อง หรือไม่รับฟ้อง แต่ถ้าศาลเห็นว่าฟ้องของโจทก์ถูกต้องชอบด้วยกฎหมาย ศาลก็จะสั่งนัดไต่สวนมูลฟ้อง ทั้งนี้เพราะในคดีที่ราษฎรเป็นโจทก์ฟ้องคดีเองนี้ มิได้ผ่านขั้นตอนการสอบสวนมาก่อน ศาลจึงต้องทำการไต่สวนมูลฟ้องก่อนเสมอ เพื่อวินิจฉัยถึงมูลคดีที่จำเลยต้องหาว่า คดีที่โจทก์ฟ้องนั้นมีมูลตามข้อกล่าวหาหรือไม่ โดยศาลจะฟังพยานที่โจทก์นำมาสืบแสดงให้เห็นมูลฟ้องของตน ในระหว่างไต่สวนมูลฟ้องนี้ ยังไม่ถือว่าผู้ถูกฟ้องเป็นจำเลย จนกว่าจะทำการไต่สวนเสร็จและศาลเห็นว่าคดีมีมูล ศาลก็จะสั่งประทับฟ้อง ผู้ถูกฟ้องจึงจะตกอยู่ในฐานะจำเลย แต่ถ้าปรากฏว่า คดีไม่มีมูล ศาลก็จะสั่งยกฟ้องไป
- 2.4 การไต่สวนมูลฟ้องนั้น โจทก์ต้องจัดการนำส่งสำเนาคำฟ้อง และแจ้งกำหนดวันนัดไต่สวนมูลฟ้องให้จำเลยทุกคนเป็นรายตัวไป และในชั้นไต่สวนมูลฟ้องนี้ ผู้ถูกฟ้องมีสิทธิแต่งตั้งทนายเข้ามาให้การช่วยเหลือในการซักค้านพยานของโจทก์ได้ แต่ไม่มีสิทธินำพยานของตนเข้าสืบ
- 2.5 ถ้าศาลประทับฟ้องแล้ว ศาลก็จะนัดวันสืบพยานโจทก์ต่อไป และถ้าหากจำเลยมิได้มาศาลในวันนั้น โจทก์ก็ต้องมีหน้าที่นำหมายแจ้งวันนัดสืบพยานโจทก์ไปให้จำเลยรับทราบอีกครั้งหนึ่ง
- 2.6 นับแต่ศาลมีคำสั่งรับประทับฟ้องไว้พิจารณาแล้ว จำเลยก็อาจยื่นคำร้องขอปล่อยตัวชั่วคราว (ประกันตัว) ได้ จำเลยก็จะไม่ถูกควบคุมตัว จนกว่าจะถึงวันนัดสืบพยานโจทก์เป็นต้นไป
- 2.7 เมื่อถึงวันสืบพยานโจทก์ จำเลยที่ได้รับการประกันตัวไม่มาศาล ศาลจะสั่งให้จำหน่ายคดีโจทก์ชั่วคราว และให้ออกหมายจับตัวจำเลย เมื่อได้ตัวจำเลยมาแล้วจึงจะยกคดีขึ้นคำเนินการต่อไป

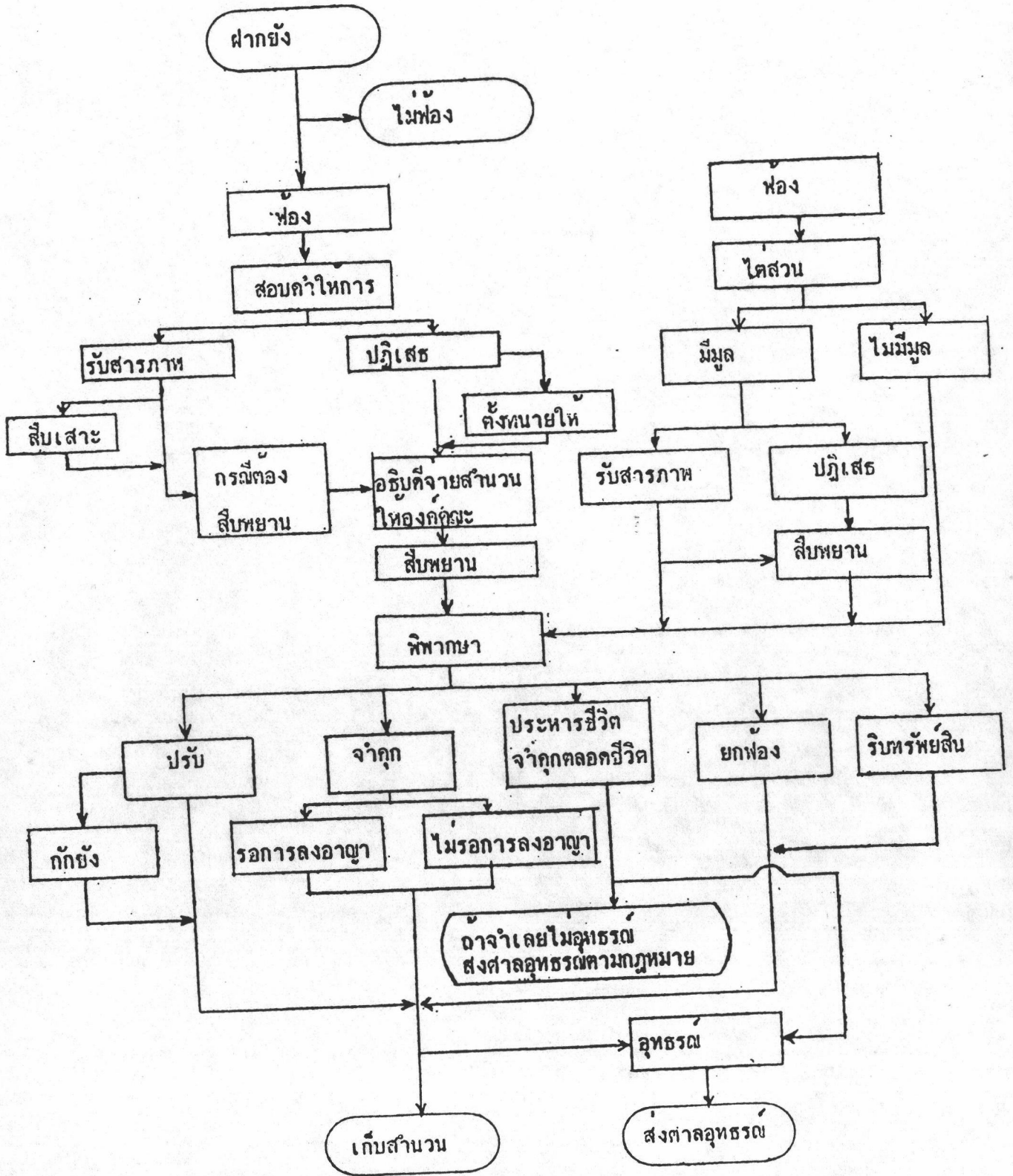
2.8 สำหรับขั้นตอนในการดำเนินคดีต่อจากนั้น ก็ดำเนินการไปในทำนองเดียวกันกับคดีที่พนักงานอัยการเป็นโจทก์ ดังได้อธิบายมาแล้วข้างต้นจนเสร็จการพิจารณาและมีคำพิพากษาชี้ขาดคดี

เพื่อให้เห็นถึงขั้นตอนการดำเนินคดีอาญาในชั้นศาลโดยชัดเจนขึ้น ขอให้พิจารณาจากแผนภูมิขั้นตอนการดำเนินกระบวนการพิจารณาคดีอาญา ดังนี้

เค้าโครงการดำเนินคดีอาญาโดยสังเขป

อัยการเป็นโจทก์

ราษฎรเป็นโจทก์

ข. คดีแพ่ง

การดำเนินคดีแพ่งในชั้นศาล แยกประเภทได้ 2 กรณี คือ การฟ้องคดีแพ่งอันเนื่องมาจากการกระทำหรืองดเว้นการกระทำที่โต้แย้งสิทธิหน้าที่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และบุคคลนั้นใช้สิทธิฟ้องบุคคลอื่นที่โต้แย้งสิทธิของตน ตัวอย่างเช่น นายจน กู๋ยมเงินนางรายไป 1,000.-บาท เมื่อถึงกำหนดชำระหนี้ นายจนไม่ชำระ นางรายจึงใช้สิทธิดำเนินการฟ้องร้องนายจนเป็นจำเลยต่อศาลเพื่อบังคับให้นายจนชำระหนี้ ดังนี้เป็นต้น คดีแพ่งในกรณีนี้เรียกว่า "คดีมีข้อพิพาท" ส่วนอีกกรณีหนึ่ง คือ การที่บุคคลใดต้องใช้สิทธิทางศาล เพื่อปกป้องหรือคุ้มครองผลประโยชน์ของตน โดยไม่ได้ฟ้องผู้ใดเป็นจำเลย อาทิ การร้องขอเป็นผู้จัดการมรดก การขอให้ศาลสั่งแสดงการได้กรรมสิทธิ์ที่ดินโดยการครอบครองปรบักษ์ เป็นต้น คดีแพ่งในกรณีหลังนี้เรียกว่า "คดีไม่มีข้อพิพาท"

ในการดำเนินคดีแพ่งประเภทคดีมีข้อพิพาท กับ คดีไม่มีข้อพิพาทนั้น มีขั้นตอนการดำเนินคดีแตกต่างกัน ดังจะได้แยกอธิบายตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตอนการดำเนินคดีแพ่งกรณีเป็นคดีมีข้อพิพาท

คดีมีข้อพิพาท คือคดีที่ต้องมีจำเลยเข้ามาเป็นคู่ความด้วย เพราะโจทก์มีคำขอให้บังคับจำเลยให้กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ให้งดเว้นการกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นการโต้แย้งสิทธิของโจทก์ ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินคดี ดังนี้

1.1 การยื่นฟ้อง ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 172 วรรคแรก กำหนดไว้ว่า โจทก์จะต้องยื่นคำฟ้องเสนอต่อศาลเป็นหนังสือ โดยมีรายละเอียดตามแบบพิมพ์ที่ศาลกำหนด

1.2 หมายเรียกให้จำเลยแก้คดี เมื่อศาลได้รับฟ้องแล้ว ศาลจะออกหมายเรียก และส่งสำเนาคำฟ้องให้แก่จำเลยเพื่อแก้คดี โดยโจทก์จะต้องเป็นผู้ร้องขอต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ของศาลเพื่อให้ส่งหมายนั้น ภายในกำหนด 7 วัน นับแต่วันยื่นฟ้อง (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 173 วรรคแรก)

1.3 การยื่นคำให้การ เมื่อได้ส่งหมายเรียกและสำเนาคำฟ้องให้แก่จำเลยแล้ว จำเลยต้องทำคำให้การเป็นหนังสือ ยื่นต่อศาลภายใน 8 วัน นับแต่วันที่ได้รับหมายเรียกและสำเนาคำฟ้อง

1.4 การชี้สองสถาน คือ การกำหนดประเด็นข้อพิพาทจากคำฟ้อง คำให้การ และคำแถลงของคู่ความ เพื่อกำหนดหน้าที่นำสืบตามประเด็นข้อพิพาท แล้วให้คู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งนำพยานของตนเข้าสืบ ตามประเด็นและหน้าที่นำสืบที่กำหนดขึ้น (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 183 วรรคแรก)

สำหรับกำหนดวันชี้สองสถานนั้น ศาลจะเป็นผู้กำหนด โดยแจ้งให้คู่ความทั้งสองฝ่ายทราบล่วงหน้าไม่น้อยกว่า 3 วัน (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 182 วรรคแรก) อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ เป็นคดีที่ไม่มีประเด็นยุ่งยาก เมื่อศาลได้รับคำฟ้องและคำให้การแล้ว ศาลจะนัดวันสืบพยานไปเลย โดยไม่จำเป็นต้องทำการชี้สองสถานก็ได้

1.5 การนัดพิจารณาและนำสืบพยานหลักฐาน ในการกำหนดวันสืบพยานครั้งแรกนั้น ศาลจะกำหนดวันใดก็ได้ แต่ต้องให้เวลาล่วงพ้นไปไม่ต่ำกว่า 10 วัน นับแต่วันชี้สองสถาน หรือ หากเป็นคดีที่ไม่มีการชี้สองสถาน ก็ต้องให้เวลาล่วงพ้นไปไม่ต่ำกว่า 10 วัน นับแต่วันยื่นคำให้การ

สำหรับการกำหนดวันพิจารณานั้น ศาลต้องมีหมายแจ้งไปให้คู่ความทั้งสองฝ่ายทราบล่วงหน้าไม่น้อยกว่า 3 วัน ก่อนวันสืบพยาน (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 184) แต่ถ้าคู่ความฝ่ายใดอยู่ในศาล เจ้าหน้าที่ของศาลก็จะให้เชนดทราบ การนัดและวันนัดไว้ในบัญชีนัดความของศาล ซึ่งเท่ากับเป็นการส่งหมายนัดให้คู่ความฝ่ายนั้นทราบ โดยไม่ต้องออกหมายนัดอีก

2. ขั้นตอนการดำเนินคดีแพ่งกรณีเป็นคดีไม่มีข้อพิพาท

คดีไม่มีข้อพิพาท ได้แก่ คดีที่คู่ความฝ่ายเดียวร้องต่อศาลเพื่อขอรับการคุ้มครองหรือบังคับคดีตามสิทธิที่ตนมีอยู่ ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการ ดังนี้

2.1 คดีเริ่มต้นโดยมีการยื่นคำร้องขอต่อศาล เมื่อศาลได้รับคำร้องแล้ว ศาลจะนัดพิจารณาไต่สวนคำร้องขอ โดยประกาศโฆษณาตามระเบียบ เพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้มีโอกาสคัดค้านเข้ามาในคดีได้ และไม่ว่าจะประกาศโดยวิธีใด ศาลก็จะปิดประกาศไว้ที่แผ่นป้ายประกาศของศาลด้วยเสมอ

2.2 ศาลมีอำนาจเรียกพยานมาสืบได้เองตามที่จำเป็น นอกเหนือจากพยานหลักฐานที่ผู้ยื่นคำร้องเสนอ ทั้งนี้ เพื่อให้ศาลสามารถวินิจฉัยชี้ขาดคดีตามที่เห็นสมควรและยุติธรรม (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 188)

2.3 คดีไม่มีข้อพิพาทนี้ ถ้ามีบุคคลอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องกับคดี เช่น เข้ามาแย้งสิทธิหรือคัดค้าน กรณีนี้ ก็จะทำให้คดีไม่มีข้อพิพาทกลับกลายเป็นคดีมีข้อพิพาทไป ซึ่งก็จะต้องดำเนินคดีไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายว่าด้วยคดีมีข้อพิพาทดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยดำเนินการต่อเนื่องไปในคดีเดิมนี้เอง โจทก์ไม่ต้องฟ้องเป็นคดีใหม่

2.4 การชี้ขาดคดีไม่มีข้อพิพาท ศาลจะทำการเป็นคำสั่งตามประเด็นแห่งคดีเป็นคดี ๆ ไป

เพื่อให้เห็นถึงเค้าโครงขั้นตอนการดำเนินคดีแพ่งในชั้นศาลชัดเจนขึ้น ขอให้พิจารณาจากแผนผังขั้นตอนการดำเนินคดีแพ่ง ต่อไปนี้

ระบบงานพิจารณาและพิพากษาคดีของศาลจังหวัด

เมื่อได้ทราบถึงโครงสร้างของศาลยุติธรรม และ ขั้นตอนในการดำเนินคดีในศาลทั้ง คดีแพ่งและคดีอาญาแล้ว ต่อไปจะได้ศึกษาลึกลงไปถึงระบบงานในการพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งเป็น งานในหน้าที่หลักของศาล โดยจะได้แยกอธิบายเป็น 2 ส่วน คือ ระบบงานพิจารณาคดีส่วนหนึ่ง กับ ระบบงานพิพากษาคดีอีกส่วนหนึ่ง ดังต่อไปนี้

1. ระบบงานพิจารณาคดี

ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 1 ข้อ 4 ได้ให้นิยามความหมาย ของการพิจารณาคดีไว้ว่า การพิจารณาคดี หมายถึง กระบวนพิจารณาทั้งหมดในศาลใดศาลหนึ่ง ก่อนศาลนั้นชี้ขาดตัดสิน หรือจำหน่ายคดีตามคำพิพากษาหรือคำสั่ง

ระบบงานพิจารณาคดีของศาล แยกเป็นลักษณะงานต่าง ๆ ที่ศาลต้องดำเนินการ ได้เป็น 5 ลักษณะงานด้วยกัน คือ¹

- 1.1 งานตรวจคำคู่ความหรือสิ่งที่คู่ความหรือบุคคลอื่นนำมายื่นต่อศาล
- 1.2 งานสั่งหรือออกคำสั่งต่าง ๆ ซึ่งมีใช่เป็นไปในทางวินิจฉัยชี้ขาดข้อพิพาท รวมทั้งการออกหมายเรียก หมายอาญา และหมายอื่น
- 1.3 งานสืบพยานและจดคำพยาน
- 1.4 งานฟังคำแถลงของคู่ความ
- 1.5 งานจดรายงานกระบวนพิจารณาและบันทึก

¹ สุจริต ถาวรสุข, วิทยาตุลาการ (กรุงเทพฯ : แสงทองการพิมพ์, 2521)

ระบบงานพิจารณาคดีทั้ง 5 ประการดังกล่าว เป็นอำนาจหน้าที่โดยเฉพาะของผู้พิพากษาเจ้าของคดีและองค์คณะผู้พิพากษา ซึ่งมีรายละเอียดขั้นตอนในการดำเนินการ ดังนี้

1.1 งานตรวจคำคู่ความหรือสิ่งที่คู่ความหรือบุคคลอื่นยื่นต่อศาล

“คำคู่ความ” หมายถึง คำฟ้อง คำให้การ หรือคำร้องทั้งหลายที่ยื่นต่อศาล เพื่อตั้งประเด็นระหว่างคู่ความ (ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 1 (5))

ปกติ สิ่งที่เป็นคำคู่ความนั้น กฎหมายกำหนดให้ศาลตรวจเสียก่อน แล้วจึงจะส่งรับไว้ หรือส่งประการอื่นตามที่กฎหมายบัญญัติ

สำหรับหลักเกณฑ์ในการตรวจคำคู่ความนั้น มีบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 18 มีหลักสำคัญ 2 ประการ คือ ประการที่หนึ่งตรวจว่าคำคู่ความนั้น ๆ ทำขึ้นโดยถูกต้องตามระเบียบและกฎหมายหรือไม่ และประการที่สอง ตรวจว่าคำคู่ความนั้น ๆ มีมูลตามกฎหมายที่ควรรับไว้หรือไม่

การตรวจคำคู่ความตามนัยสองประการดังกล่าวนี้ ก็เพื่อประโยชน์ต่อตัวคู่ความและต่อศาลเอง ทั้งนี้เพราะสิ่งที่ยื่นไว้ไม่ถูกต้องย่อมไม่เป็นประโยชน์แก่คดี

ส่วนขั้นตอนในการปฏิบัติ เมื่อศาลได้ตรวจคำคู่ความแล้ว ศาลก็จะต้องมีคำสั่งประการหนึ่งประการใดตามแต่กรณีต่อไป

1.2 งานสั่งหรือออกคำสั่งต่าง ๆ ซึ่งมีใช่เป็นไปในทางวินิจฉัยชี้ขาดข้อพิพาท รวมทั้งการออกหมายเรียก หมายอาญา และหมายอื่น ๆ

งานสั่งหรือออกคำสั่งของศาลในระหว่างพิจารณาคดีนั้น มีแนวทางในการปฏิบัติ 2 วิธี ดังนี้คือ

1.2.1 การสั่งโดยจัดแจ้งในคำคู่ความ กล่าวคือ เมื่อศาลได้รับคำคู่ความ และตรวจแล้ว ก็สั่งโดยจัดแจ้งลงในคำคู่ความนั้น เช่น เมื่อตรวจคำฟ้องแล้วเห็นว่าถูกต้อง ก็สั่งว่า “รับประทับฟ้อง-หมายเรียกจำเลยแก่คดี” เจ้าพนักงานธุรการของศาลก็จะรับสำนวนนั้นไปจัดการออกหมาย และส่งหมายให้จำเลยตามระเบียบกฎเกณฑ์ที่กำหนดต่อไป

1.2.2 การสั่งในรายงานกระบวนการพิจารณา เมื่อศาลออกนั่งพิจารณาคดี ทุกครั้ง นอกจากจะจงดรายงานกระบวนการพิจารณาตามปกติแล้ว ศาลยังอาจจะมีคำสั่งอันมิใช่เป็นไปในทางวินิจฉัยชี้ขาดข้อพิพาทแห่งคดีด้วย เป็นต้นว่า สั่งชี้สองสถาน, สั่งเรื่องการแต่งตั้งทนายความ, สั่งนัดสืบพยาน, สั่งรวมและแยกพิจารณา, สั่งเพิกถอนกระบวนการพิจารณาที่ผิดพลาด หรือสั่งในเรื่องอื่น ๆ ตามความจำเป็น ซึ่งการสั่งทั้งหมดดังกล่าวมาแล้วนั้น เรียกว่า การสั่งในกระบวนการพิจารณา

สำหรับการออกหมายเรียก หมายอาญา และหมายอื่น ๆ นั้น ก็เป็นการออกหมายตามคำสั่งศาล ที่สั่งในระหว่างพิจารณา เช่น หมายนัด หมายชำระระหว่างพิจารณา หรือหมายปล่อย เป็นต้น

1.3 งานสืบและจดคำพยาน

งานพิจารณาคดีที่ถือเป็นขั้นตอนสำคัญประการหนึ่งของผู้พิพากษา ก็คือการสืบพยานบุคคล ซึ่งหมายถึง การออกนั่งพิจารณา แล้วฝ่ายที่อ้างพยานก็นำพยานบุคคลเข้ามานำสืบ โดยฝ่ายอ้างพยานจะเป็นผู้ถามพยานของตนก่อน เสร็จแล้วก็จะเปิดโอกาสให้ฝ่ายตรงกันข้ามถามพยานบ้าง เรียกว่า ถามค้าน และเมื่อฝ่ายตรงข้ามถามค้านเสร็จ ฝ่ายที่อ้างพยานก็จะถามพยานอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า ถามติง ตลอดเวลาที่มีการซักถามพยานนั้น ศาลก็จะต้องมีหน้าที่เป็นผู้บันทึกคำเบิกความของพยาน ที่ตอบข้อซักถามต่าง ๆ ซึ่งแต่เดิมมานั้น ศาลต้องจดคำพยานโดยเขียนเองในทำนองเขียนตามคำบอก แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนมาใช้เทปบันทึกเสียง โดยผู้พิพากษาเก็บใจความสำคัญ จากคำเบิกความของพยาน อ่านลงในเครื่องบันทึกเสียงเป็นช่วง ๆ แล้วจะมีเจ้าพนักงานธุรการของศาลมานำเทปบันทึกเสียงไปถอดเทป พิมพ์ลงในแบบพิมพ์เป็นระยะ ๆ เมื่อพยานเบิกความเสร็จ และเจ้าพนักงานธุรการถอดเทปเป็นตัวพิมพ์ในแบบพิมพ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้พิพากษาก็จะอ่านคำเบิกความของพยานทั้งหมดให้พยานฟัง แล้วให้พยานและคู่ความทั้งหมดลงชื่อกำกับไว้

ในการสืบพยานและบันทึกคำพยานนั้น ศาลจะต้องทำหน้าที่ควบคุมให้การสืบพยานดำเนินไปโดยรวดเร็ว แต่ในขณะที่เดียวกันก็ต้องไม่รวบรัด จนอาจจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ศาลจะต้องคอยห้วงติงและชี้แจงคู่ความ เพื่อให้การซักถาม

อยู่ในประเด็นแห่งข้อพิพาท หรือประเด็นที่สืบเนื่องมาสู่ประเด็นแห่งคดีเท่านั้น คำถามที่ห่างไกล ประเด็นข้อพิพาท และไม่เป็นประโยชน์ต่อการวินิจฉัยคดี ศาลจะไม่บันทึกไว้ นอกจากนั้น การบันทึกคำพยาน จะบันทึกเฉพาะคำถามคำตอบที่เป็นปัญหาข้อเท็จจริงเท่านั้น กรณีที่เป็นปัญหาข้อกฎหมาย ศาลจะไม่บันทึก เพราะถือว่าข้อกฎหมายเป็นสิ่งที่ศาลรู้อยู่แล้ว

อย่างไรก็ตาม การใช้ดุลพินิจของศาลต่อการที่จะบันทึกหรือไม่บันทึกคำเบิกความของพยานนั้น ในบางกรณีก็อาจเกิดปัญหา ซึ่งศาลจำเป็นต้องระมัดระวัง ฟังถ้อยแถลงของคู่ความด้วย เช่น บางกรณีคู่ความอาจจะแถลงว่า ข้อความนี้ขอให้ศาลจดบันทึกไว้ เพราะคู่ความเห็นว่าเป็นข้อความที่สำคัญและจำเป็น กรณีเช่นนี้ ศาลก็ควรที่จะจดบันทึกไว้

1.4 งานฟังคำแถลงของคู่ความ

ในระหว่างการพิจารณาคดี ศาลมีหน้าที่ที่จะต้องฟังคำแถลงต่าง ๆ เป็นต้นว่า ฟังคำแถลงเปิดคดี คำแถลงปิดคดี คำแถลงการณ์ด้วยวาจา และคำแถลงอื่น ๆ ซึ่งทุกครั้งที่มีการแถลง ศาลจะต้องออกนั่งฟังคำแถลง แล้วจดบันทึกลงในรายงานกระบวนการพิจารณาว่า ฟังการแถลงอะไร คู่ความฝ่ายใดแถลง คำแถลงมีใจความสำคัญอย่างไร พร้อมทั้งจดบันทึกคำแถลงแก้ของอีกฝ่ายหนึ่ง (ถ้ามี) ไว้ด้วย

1.5 งานจรรยาบรรณกระบวนการพิจารณาและบันทึก

ทุกครั้งที่ศาลพิจารณาคดี ผู้พิพากษาที่ออกนั่งพิจารณาคดี จะต้องจรรยาบรรณกระบวนการ หลังจากนั่งพิจารณาแล้วทุกครั้ง โดยจดแจ้งเลขคดี โจทก์ จำเลย เวลาที่นั่งพิจารณา พร้อมทั้งจดแจ้งอย่างชัดเจนว่า ในการนั่งพิจารณานั้น ได้ทำอะไรบ้าง เป็นอย่างไร จะดำเนินการอย่างไร และถ้าขณะนั่งพิจารณานั้น ได้มีคำสั่งเกี่ยวกับเรื่องใดไปบ้าง ก็ต้องจดบันทึกคำสั่ง นั้น ๆ ไว้ด้วย

นอกจากนั้น ในรายงานกระบวนการพิจารณา ยังใช้บันทึกกิจกรรมของศาลบางอย่างไว้ด้วย ซึ่งถือเป็นการพิจารณา เช่น คู่ความขอให้ไปดูพยานวัตถุ เมื่อศาลไปดูมาแล้วก็จะบันทึกรายละเอียดไว้

การจรรยาบรรณกระบวนการพิจารณาและบันทึกทุกครั้ง ศาลจะอ่านให้คู่ความฟัง แล้วผู้พิพากษาผู้จัดและบันทึกจะลงชื่อกำกับไว้ พร้อมทั้งให้คู่ความและผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายลงชื่อไว้ด้วย

2. ระบบงานพิพากษาคดี

เมื่อศาลได้ดำเนินกระบวนการพิจารณาตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วเสร็จสิ้น ศาลก็จะจัดรายงานกระบวนการพิจารณาว่า คดีเสร็จสำนวน และ นัดอ่านคำพิพากษา ซึ่งถ้าเป็นคดีอาญา ก็ต้องนัดอ่านคำพิพากษากายใน 3 วัน ตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 182 ส่วนถ้าเป็น คดีแพ่ง ซึ่งกฎหมายไม่ได้กำหนดระยะเวลาไว้ ศาลก็จะนัดอ่านคำพิพากษาในเวลาอันสมควร

ในระบบงานพิพากษาคดี ซึ่งเป็นอำนาจหน้าที่โดยเฉพาะของผู้พิพากษาเจ้าของคดีและองค์คณะผู้พิพากษานั้น มีลักษณะงานต่าง ๆ แยกได้เป็น 6 ลักษณะงาน เรียงลำดับในแต่ละขั้นตอน ดังนี้

- 2.1 การปรึกษาองค์คณะ
- 2.2 การใช้ดุลพินิจ
- 2.3 การเรียงคำพิพากษา
- 2.4 การอ่านคำพิพากษาและคำสั่ง
- 2.5 การพิมพ์และตรวจทานคำพิพากษา
- 2.6 การบังคับคดีตามคำพิพากษา

ระบบงานพิพากษาคดีทั้ง 6 ลักษณะงานดังกล่าว มีรายละเอียดในการดำเนินการ ดังนี้

2.1 การปรึกษาองค์คณะ

ในทางปฏิบัติของศาลตั้งแต่สมัยเสด็จในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นต้นมา ใช้วิธีให้ผู้พิพากษาหัวหน้าศาล หรืออธิบดีผู้พิพากษาในศาลจ่ายสำนวนว่า สำนวนคดีเรื่องใดให้ผู้พิพากษาคณบดีเป็นเจ้าของ ผู้เป็นเจ้าของสำนวนเมื่อได้รับมอบหมายแล้ว ก็จะต้องรับผิดชอบดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ จนคดีเสร็จสิ้น

การพิจารณาคดีนั้น ถ้าไม่ใช่คดีที่ผู้พิพากษานายเดี่ยวยังมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีได้แล้ว ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลหรืออธิบดีจะส่งระบุชื่อผู้พิพากษาที่เป็นองค์คณะไว้ด้วย

ผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนในแต่ละคดี จะดำเนินการพิจารณาคดีไปพร้อม ๆ กับองค์คณะ หรืออาจดำเนินการแต่เพียงผู้เดียว โดยองค์คณะพิจารณาบ้างเป็นครั้งคราว แต่เมื่อคดีเสร็จสำนวนแล้ว จะต้องนำสำนวนไปปรึกษากับองค์คณะว่า คดีเรื่องนั้นควรจะตัดสินอย่างไร ให้ฝ่ายใดแพ้หรือชนะอย่างไร ถ้าเป็นคดีอาญาก็ต้องวินิจฉัยว่า จำเลยกระทำผิดหรือไม่ ถ้าผิดควรจะต้องลงโทษอย่างไร เท่าใด ลดหย่อนผ่อนโทษหรือไม่อย่างไร การปรึกษาหารือเพื่อการตัดสินคดีเช่นที่กล่าวมานี้ เรียกว่า เป็นการปรึกษาองค์คณะ

ในการปรึกษาองค์คณะนั้น จะทำการอย่างตรงไปตรงมาและเปิดเผยระหว่างผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนกับองค์คณะ แต่เป็นความลับสำหรับบุคคลภายนอก จนกว่าจะมีการอ่านคำพิพากษา

2.2 การใช้ดุลพินิจ

การใช้ดุลพินิจ หมายถึง การชี้แจงนำหนักถ้อยคำพยานของผู้พิพากษา ว่าควรจะเชื่อถือคำพยานฝ่ายใด เห็นควรให้ฝ่ายใดแพ้หรือชนะอย่างไร โดยมีกฎหมายลักษณะพยานและกฎหมายวิธีพิจารณาความ เป็นหลักและแนวทางในการปฏิบัติ

การใช้ดุลพินิจในบางกรณี ก็เป็นปัญหาสำหรับผู้พิพากษามาก โดยเฉพาะในคดีแพ่ง ที่เกี่ยวกับการฟ้องเรียกค่าสินไหมทดแทนหรือเรียกค่าเสียหาย ซึ่งการที่จะตัดสินให้โจทก์ตามที่เรียกร้องค่าสินไหมเพียงใดนั้น ไม่มีตัวบทกฎหมายบังคับแน่นอนตายตัว การตัดสินชี้ขาดจึงขึ้นอยู่กับการใช้ดุลพินิจของผู้พิพากษา ซึ่งจะต้องพิจารณาโดยละเอียดรอบคอบว่า ความเสียหายที่เกิดขึ้นนั้น เสียหายจริงเพียงใด เพื่อพิพากษาให้เท่ากับความเสียหายจริง หรือใกล้เคียงที่สุด

การใช้ดุลพินิจ จึงนับได้ว่า เป็นขั้นตอนละเอียดอ่อน และเป็นขั้นตอนสำคัญของการพิพากษาคดี ดังที่ได้เคยมีคำปรารภไว้ในหนังสือ "ข่าวศาล" ของกระทรวงยุติธรรม ตั้งแต่เมื่อ 50 กว่าปีก่อนโน้นว่า

"... ในการพิจารณาคดีพิพากษาความ มีข้อสำคัญอยู่อย่างหนึ่งคือ การใช้ดุลพินิจของผู้พิพากษา เพราะกฎหมายวางเกณฑ์ไว้อย่างกว้าง ๆ การที่จะบังคับชี้ขาดยอมอยู่ในอำนาจดุลพินิจของผู้พิพากษา ถ้าผู้พิพากษาใช้ดุลพินิจไปในทางที่ชอบก็เป็นผลดีอยู่ แต่ถ้าใช้ดุลพินิจ

ไม่ต้องด้วยทำนองคลองนิติธรรม ก็จะกลับเป็นผลตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น ผู้ที่อยู่ในหน้าที่ผู้พิพากษา จึงควรสนใจในเรื่องนี้ อันเป็นความรู้ที่ต้องเรียนจากแบบบัณฑิตฐานและการทำงานที่กระทำตั้งแต่แรกเริ่มเข้ารับราชการตลอดไป จึงจะมีความชำนาญยิ่งขึ้นทุกที ผู้ที่เข้าฝึกหัดเป็นผู้พิพากษา ซึ่งกระทรวงให้ผลัดเปลี่ยนไปฝึกหัดในศาลต่าง ๆ นั้น ควรศึกษาการใช้ดุลพินิจวินิจฉัยอรรถคดีให้มาก เพื่อเป็นความรู้ไว้ใช้ในเมื่อได้แต่งตั้งเป็นผู้พิพากษา...”²

การใช้ดุลพินิจ เป็นอำนาจอิสระของผู้พิพากษาทุกคน ผู้บังคับบัญชาและผู้พิพากษาอื่นจะเข้าไปก้าวก่ายและต้องมิได้ เมื่อผู้พิพากษาเจ้าของคดีปรึกษากับองค์คณะและตัดสินใจหรือตกลงใจอย่างใดแล้ว ก็ให้นำดุลพินิจนั้นไปใช้ในการเรียงคำพิพากษาต่อไป

2.3 การเรียงคำพิพากษา

เมื่อผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนได้ตกลงใจจะพิพากษาคดีอย่างไรแล้ว และปรึกษาเห็นชอบพร้อมกันกับองค์คณะแล้ว ก็ให้นำข้อตกลงใจและเหตุผลต่าง ๆ มาเรียงคำพิพากษาคำพิพากษาประกอบด้วยอะไรบางอย่างนั้น มีข้อกำหนดบัญญัติไว้ในกฎหมายวิธีพิจารณาความ ซึ่งเป็นแบบแผนในการจัดทำคำพิพากษา แต่การเรียงคำพิพากษาที่ดีนั้น ขึ้นอยู่กับการให้เหตุผล หยิบยกข้อนำสืบต่าง ๆ มาสนับสนุนให้น่าเชื่อถือรวมทั้งเหตุผลตามตัวบทกฎหมาย และการสรุปความที่สอดคล้องและชัดเจน

การเรียงคำพิพากษา เป็นขั้นตอนที่สำคัญยิ่งอีกขั้นตอนหนึ่ง ของระบบงานพิพากษาคดี ซึ่งผู้พิพากษาเจ้าของคดีแต่ละคดีจะต้องดำเนินการด้วยความละเอียดรอบคอบ ทั้งนี้ เพราะ

“...การพิพากษาคดีนั้น มิใช่เพียงแต่ตัดสินด้วยความยุติธรรมและถูกต้องตามกฎหมายเท่านั้น แต่จะต้องตัดสินให้ผู้ได้ยื่นได้ฟังเห็นว่า คำตัดสินนั้นเป็นยุติธรรมและชอบด้วยกฎหมาย การที่จะให้ได้ผลดังนั้นก็จะต้องชี้แจงแสดงเหตุผลในการตัดสินให้ชัดเจน บทกฎหมายหรือคดีแบบอย่าง หรือ หลักกฎหมายที่คู่กรณียกขึ้นอ้าง จะนำมาปรับแก้คดีได้หรือไม่ประการใด

² กระทรวงยุติธรรม, ข่าวศาล เล่ม 2 ฉบับที่ 17 (มีนาคม 2472) หน้า 65.

ควรอธิบายไว้ เมื่อผู้กรณได้ฟังคำพิพากษาแล้ว ให้ทราบได้ว่า เขาชนะหรือแพ้ด้วยประเด็นข้อใด และเพราะเหตุใด ...การเรียงคำพิพากษาโดยไม่แจ้งเหตุผล เพียงกล่าวความรวม ๆ แล้ว รวบรวมหัวรอกให้ฝ่ายโน้นชนะฝ่ายนี้เท่านั้น อาจเป็นเหตุให้ผู้ความเห็นไปว่า เขาไม่ได้รับความยุติธรรม..."³

2.4 การอ่านคำพิพากษาและคำสั่ง

ในศาลชั้นต้น คำพิพากษาจะเรียงครั้งแรกลงในกระดาษร่าง เมื่อเรียงเสร็จผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนและองค์คณะจะลงชื่อไว้ แล้วนำไปอ่านในวันนัดฟังคำพิพากษา เมื่อศาลอ่านคำพิพากษาให้ผู้ความฟังแล้ว ก็จะทำให้ผู้ความที่มาฟังคำพิพากษาลงลายมือชื่อรับทราบคำพิพากษาไว้ หรือไม่เช่นนั้น ก็ต้องจดรายงานกระบวนการพิจารณาไว้ว่า ได้อ่านคำพิพากษาให้ผู้ความฟังแล้ว จากนั้นก็ลงนามผู้พิพากษาผู้อ่านแล้วให้ผู้ความลงนามรับทราบไว้

การที่ใช้วิธีการอ่านคำพิพากษาจากกระดาษร่าง ก็เพราะจะเป็นวิธีรักษาความลับได้ดีที่สุด หลังจากอ่านคำพิพากษาแล้ว จึงจะนำร่างคำพิพากษาที่อ่านแล้วนั้นไปพิมพ์และให้ผู้พิพากษาลงนามกำกับอีกครั้งหนึ่ง

ในขั้นตอนการอ่านคำพิพากษานี้ อาจมีการอ่านคำสั่งต่าง ๆ ระหว่างพิจารณา หรือ อ่านคำสั่งคำร้องของศาลอุทธรณ์ ศาลฎีกา ซึ่งวิธีปฏิบัติก็คล้ายคลึงกับการอ่านคำพิพากษานั้นเอง

2.5 การพิมพ์และตรวจทานคำพิพากษา

เมื่ออ่านคำพิพากษาแล้ว ผู้พิพากษาก็จะส่งร่างคำพิพากษาที่อ่านแล้ว ให้เจ้าพนักงานธุรการของศาล นำไปพิมพ์ด้วยเครื่องพิมพ์ดีดลงในกระดาษแบบฟอร์มคำพิพากษา เมื่อพิมพ์เสร็จ เจ้าหน้าที่ก็จะนำเสนอผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนเพื่อตรวจ ซึ่งขั้นตอนนี้ เป็นหน้าที่ของผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนจะต้องตรวจทานคำพิพากษาที่พิมพ์ลงในแบบฟอร์มอย่างละเอียดรอบคอบให้ถูกต้องตรงตามร่างคำพิพากษาที่อ่านไปแล้ว และเมื่อตรวจทานถูกต้องเรียบร้อยแล้ว ผู้พิพากษาเจ้าของสำนวนก็จะลงนามไว้ และนำเสนอให้องค์คณะลงนามด้วย

³ กระทรวงยุติธรรม, ข่าวศาล เล่ม 7 ฉบับที่ 27 (พฤศจิกายน 2475), หน้า 105.

คำพิพากษาที่พิมพ์ลงในแบบฟอร์ม และผ่านการตรวจทานและลงนามของ ผู้พิพากษาเรียบร้อยแล้ว เจ้าหน้าที่ก็จะนำเข้าไปรวมไว้ในสำนวน และแยกสำเนา เก็บรักษาไว้ต่างหาก

2.6 การบังคับคดีตามคำพิพากษา

การบังคับคดีตามคำพิพากษานั้น ตามลักษณะงานโดยแท้จริงแล้วมีช่องทาง ในหน้าที่ของผู้พิพากษาโดยตรง เพียงแต่เป็นงานที่ผู้พิพากษาต้องสั่งตามอำนาจที่กฎหมายบัญญัติไว้ ในบางกรณีเท่านั้น ซึ่งอาจแยกอธิบายเป็นประเภทคดีอาญาและคดีแพ่ง ดังนี้.-⁴

ก. คดีอาญา เมื่อศาลอ่านคำพิพากษาในคดีอาญาแล้ว ก็ต้องบังคับคดี ทันที เช่น ถ้าพิพากษาให้ปล่อยตัวจำเลย และขณะนั้นจำเลยถูกขังอยู่ในระหว่างพิจารณา ก็ต้อง ออกหมายปล่อย หรือถ้าเป็นกรณีพิพากษาให้จำคุกจำเลย ก็ต้องจำคุกทันที โดยออกหมายจำคุก ไปเลย หมายต่าง ๆ นั้น เจ้าพนักงานธุรการของศาลจะเป็นผู้ออก โดยกรอกข้อความลงในแบบ พิมพ์แล้วนำเสนอให้ผู้พิพากษาลงนาม หมายเหล่านั้นจะเป็นหมายถึงผู้บัญชาการเรือนจำ ซึ่งใน ทางปฏิบัติ จะมีเจ้าหน้าที่เรือนจำที่เป็นผู้ควบคุมผู้ต้องหาและจำเลยมาศาล เป็นผู้รับหมายนำไป มอบให้แก่ผู้บัญชาการเรือนจำเพื่อจัดการตามหมายนั้นโดยพลัน

ข. คดีแพ่ง เมื่อศาลอ่านคำพิพากษาในคดีแพ่งแล้ว ก็ต้องออกคำ บังคับด้วย คำบังคับที่ว่านี้ ก็คือ การแจ้งให้ลูกหนี้ตามคำพิพากษาทราบคำพิพากษานั้นเอง ปกติ ศาลมักจะจดแจ้งการบังคับไว้ที่ปกสำนวน ว่าบังคับภายในเวลาเท่าใด แล้วเจ้าพนักงานก็จะออก คำบังคับเสนอผู้พิพากษาลงนามติดท้ายสำนวนไว้ด้วย

เมื่อออกคำบังคับแล้ว และลูกหนี้ตามคำพิพากษาทราบคำบังคับแล้ว ต่อมา ลูกหนี้ตามคำพิพากษาไม่ปฏิบัติตามคำพิพากษา เจ้าหนี้หรือคู่ความผู้ชนะคดีก็อาจมาขอให้ศาลออก หมายบังคับคดีต่อไป ศาลก็จะออกหมายบังคับคดี แต่งตั้งเจ้าพนักงานบังคับคดีทำการยึดทรัพย์ หรืออายัดทรัพย์ หรือสั่งห้ามตามวิธีพิจารณาความแพ่ง เพื่อดำเนินการตามระเบียบและวิธีการ บังคับคดีต่อไป.